

HISTORIA ECCLESIAE

Dienes Dénes*

Sárospatak

Pataki Tóth István

(1640/1641–1693. január 2.)

Néhány adat életrajzához és teológiai álláspontjához

István Pataki Tóth (1640/1641– 2 January 1693).

Addenda to His Curriculum Vitae and Theological Position.

Abstract

István Pataki Tóth was an outstanding teacher of the Kolozsvár College in the second half of the 17th century. His family came from Sárospatak, although he was born probably in Transylvania. During his student years in Sárospatak College, he was a member of a group coming from noble families. As a recognition of his talents, he was commissioned to be a tutor for younger students. After graduation he continued his studies in the Netherlands. Although being an adept of Reformed orthodoxy, he also was a moderate follower of Johannes Coccejus. Based on his one surviving university disputations about the return of Christ we may conclude, that he did not agree with Coccejus' special opinion concerning eschatology. Reformed orthodoxy seemed to dominate the second half of the 17th century in Transylvania, yet not without becoming influenced by new trends (Puritanism, Cartesianism, Coccejanism).

Keywords: church history, István Pataki Tóth, Reformed orthodoxy, Coccejanism, Transylvanian theology, eschatology.

A szakirodalom mindeddig úgy tudja, hogy Pataki Tóth István Sárospatakon született, itthoni teljes iskoláztatása is szülővárosához kötődik.¹ Az a tény azonban, hogy szoros kapcsolat fűzte Bánffy Déneshez, akinek külhoni egyetemjárását is köszönhette, felveti azt a kérdést, hogy vajon milyen

* Dr. Dienes Dénes (Alsóvadász, 1956) a Sárospataki Református Teológiai Akadémia (SRTA) egyháztörténeti tanszékének vezetője és a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményeinek igazgatója. Doktori fokozatot (1998), pedagógiai oklevelet (2001) a Debreceni Egyetemen, vallásanári oklevelet (2001) a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen szerzett, és ugyanitt habilitált (2003). Jelentős szerkesztői tevékenységet fejt ki (főszerkesztője a Tiszáninneni Református Egyházkerület Hivatalos Lapjának, a *Sárospataki Lapoknak*; szerkesztője a SRTA tudományos közlönyének, a *Sárospataki Füzeteknek*, alapító szerkesztője és kiadója az *Egyháztörténeti Szemlének*; a *Református Szemle* szerkesztőbizottságának tagja; az *Acta Patakina* és a *Nemzet, Egyház, Művelődés* könyvsorozat szerkesztője. Egyháztörténeti kutatásai főként a magyar reformátusság 16–18. századi történetét ölelik fel.

¹ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. köt. Budapest 1905. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977.

úton-módon is talált utat egy sárospataki ifjú az erdélyi főúrhoz? Szinnyei József munkájában utal Nagy Iván családtörténeti művére, ahol a következőt olvashatjuk:

„Pataki család. (Sárospataki.) Eredetileg ez is Magyarországról Sárospatakról származott Erdélybe; ott született már közülök Pataki István 1641-ben.”²

Majd közli röviden életrajzát is, amiből nyilvánvaló, hogy a kolozsvári professzorról, illetve családjáról van szó. Ennek ellenére a születési hely mellett az esztendő sem a jeles genealógus adata alapján határozta meg Szinnyei, hanem 1640-re datálta, s ugyanígy járt el Zoványi Jenő is. Herepei János, aki számos értékes adatot tárt fel Pataki István peregrinációjával kapcsolatban, ugyanezt az utat járja.³ A születési időt a leideni anyakönyvi bejegyzés alapján, mely Patakit 25 évesnek mondja, ő is 1640-re teszi. A leideni anyakönyvi adatok azonban nem egészen megbízható források ebben a tekintetben. Az 1624-ben beiratkozott és ekkor 30 éves Keresztúri Pált ez a forrás 20 évesnek, az 1654-ben itt tanuló 20 esztendő Koleséri Sámuel 25 évesnek tünteti fel.⁴ Pataki István temetési kartájának adatát, ha úgy értjük, hogy életének 52. évében halt meg 1593. január 3-án („Die 2. Januarii Anno 1693. Aetatis suae LII.”⁵), akkor születési idejét 1641-re tehetjük, ha úgy, hogy 52 évesen, akkor 1640-re.

Ennél lényegesebb a Bánffy Déneshez fűződő viszony kapcsán feltett kérdés megválaszolása, vagyis a születési hely problémájának tisztázása. Herepei igyekezett a közvetlen sárospataki származást alátámasztani egy I. Lipót által kiadott címeres levél és Sárospatak gazdasági iratainak segítségével. Előbbi alapján igazoltnak látta, hogy a mi Pataki Tóth Istvánunk, „az alig huszonkét éves, törökverő ifjú” szerzett nemességet 1662-ben magának és utódainak. Pataki Tóth apját pedig Tót István negyedtelkes, gyalogszeres, marhátlan jobbágygazdában véli megtalálni, aki 1648-ban a „Felső-Hostatban, az Uy uczában” lakott Sárospatakon. Tény, hogy Pataki István síremlékén megtalálható volt – Herepei még látta – a nemesítő irat címerképe, a lábával követ tartó darumadár. Az utódok birtokában pedig megvolt ez a dokumentum sokáig, Kolozsvárott a Farkas utcai templomban Pataky István (†1775) szenátor, főbíró és kurátor, valamint Pataky József (†1784) nyomdász és kurátor halotti kartáján is szemlélhető a címerkép.⁶

² Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest 1862, IX., 148.

³ Pataki István professzor, Tótfalusi pártfogója. Keserű Bálint (szerk.): *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*, III. *Herepei János cikkei*. Budapest – Szeged 1971, 135–142.

⁴ Dienes Dénes: *Keresztúri Bíró Pál (1594? – 1655)*. Sárospatak 2001, 15–16.

⁵ Dézsi Lajos: A kolozsvári ref. belső templom egyleveles hazai nyomtatványai. In: *Magyar Könyvszemle*. VI. kötet, III. füzet, Új folyam (kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest) 1898 július–szeptember, (277–281.) 278.

⁶ Sándor Imre: A kolozsvári Farkas utcai (!) ref. templom régi sírkövei. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. 4. köt. 1. füz. (1913), 216.

A problémát az a tény jelenti, hogy Pataki Tóth István 1655-ben saját kezével írta be nevét a sárospataki kollégium matrikulájába – még hozzá az elkülönítve vezetett nemes ifjak névsorába (*Catalogus Nobilium Studentium Collegii SPatakiensis*).⁷ Bátran feltehetjük, hogy a tévedés kizárt, ha polgári származású lett volna, erre nem kapott volna lehetőséget.

Az ellentmondás részben úgy oldható fel, ha feltételezzük, hogy a szülei révén erdélyi fejedelmi nemességgel rendelkező Pataki István 1662-ben a magyar királytól is címeres levelet kapott. Családja Erdélyben Bánffy Dénes familiáris köréhez tartozhatott, vagy más úton, de Erdélyben került kapcsolatba a főúrral az ifjú diák. Bánffyval és általában az erdélyi vezető politikusokkal (különösen Teleki Mihállyal⁸) való későbbi kapcsolata arra utal, hogy a Sárospatakról származó, Erdélyben letelepedett család jó kapcsolatokat ápolhatott ezekkel a körökkel. Feltehető tehát, hogy Pataki István a fejedelemségben született s alsóbb iskolai tanulmányait is ott végezte. Meggondolandó ugyanis, hogy ha sárospataki lakosként nemesítették meg, miért nevezték Stephanus Sárospatakinak? Minden bizonnyal a Patakról elszármazott Tóth Istvánt nevezték új környezetében *Sárospataki* Tóthnak. A címeres levélben nem fordul elő a *Tóth* családnév.

Rokonai lehettek Sárospatakon. Az 1648. évi urbárium szerint nem kevesebb, mint 33 (!) Tóth vezetéknevű család élt a Bodrog parti városkában, közöttük öten viselték az István keresztnévet.⁹ Azt, hogy Pataki István törökverő lett volna, ahogy Herepei írja, az általa hivatkozott forrásokból nem igazolható. A kiváló művelődéstörténész valamit félreérthetett a nemeslevél szövegében, vagy ismert más olyan forrást, amit nem jelölt meg dolgozatában.

A sárospataki matriculában a neve mellett később összefoglalták pályafutását. Patakon a poéták, az orátorok majd a rétorok csoportját vezette, tehát a gimnázium legfelsőbb osztályait, ami kiváló képességeire és előmenetelére egyaránt utal. Miután peregrinációját 1663 őszén kezdte, a megelőző három esztendő tölthette a köztanítószágban, 1655 és 1660 között pedig a felsőbb gimnáziumi osztályok tananyagát sajátította el és a teológiát tanulta a Bodrog partján. Nemes ifjú lévén, a tógába öltözés nem feltétlenül esett egybe a subscriptióval, a felsőbb gimnáziumi tanulmányokat folytató nemesek nevét is rögzítették a törvénykönyvben.

Sárospataki tanulmányainak emlékét őrzi két könyvbejegyzés. Az egyik Szarvadi T. Istvántól,¹⁰ Pataki Tóth diáktársától származik, aki David Pareus

⁷ Sárospataki Ref. Kollégium Levéltára, *Nomina Studiosorum... 1615–1800*. K.a.I.24., 243.

⁸ „Pataki István, a kolosvári professor, ki kedves embere vala Teleki Mihállynak...” *Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja*. Emich Gusztáv könyvnyomdája, Pest 1852, 182. *Ez Világnak Dolgáinak igazgatásának mestersége...* (Kolozsvár 1681. RMK I. 1263.) című munkáját Telekinek ajánlja, s magát az ajánlólevélben a főúr „régén ismért alázatos szolgájának” nevezi.

⁹ A Perényiek a 16. században ide telepítették a török elől elmenekülő Valpó vármegyei jobbágyait, ez magyarázhatja a Tóth családnév gyakoriságát. Az urbáriumra nézve: Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1954.

¹⁰ Szarvadi T. István 1659-ben írt alá a törvényeknek (*Nomina Studiosorum...*, 169.) A Szatmár vármegyei származású ifjúról rossz vélemény alakult ki Sárospatakon. Neve mellé a

Miscellanea Cathedetica című, 1616-ban megjelent művének Causae fidei alfejezetéhez a lapszálon a következő megjegyzést fűzte:

„NB. Patachi Istvan fogadása Anno 1659 die 26 xbr. [Decembris] Steph. T. Szarvadi mpr.”¹¹

A fogadás tartalmáról ugyan nem érdemes találgatni, mégis két dolgot megjegyezhetünk. Egyrészt a bejegyzés helye utalhat arra, hogy Pataki személyes hitével kapcsolatos lehetett, másrészt az időpont – karácsony második napja – jelenthet valamilyen kötődést az ünnephez. Az esemény talán közismert volt, de az is lehet, hogy Szarvadi személyes kapcsolatban volt Pataki Istvánnal, s ezért szerzett róla tudomást, s valamiért fontosnak tartotta feljegyezni.

A másik könyvbejegyzés Pataki Tóth István saját kezétől származik. Az *Isokratis Scripta* 1570-es bázeli kiadásának¹² utolsó lapjára egy időmértékes verset írt szépen kimunkált kalligrafikus betűkkel:

Non liber est magnus. Quid tum? Sub codice parvo
Saepe etiam virtus ingeniosa latet.

[Nem nagy e munka. Na és? Gyakran kicsi kéziratokban
lángész rejtőzik, szellemi hősi erény.¹³]

Az aláírás is időmértékes, és minden bizonnyal a „sztefanosz” és a „homo” jelentéseivel játszik:

Hoc carmen scripsit Stephanus atque homo
Stephanus Pataky.

matriculában a következő megjegyzést írták: „Nagy ehel holt, benne hadta subscriptioját”. Eszerint nagyétű, mohó ember lehetett. A mondat első felének – az éhen hal értelmén túl – volt ilyen jelentése: „étel után fölötte vágyó” (Czuczor – Fogarasi Szótár). Egy 17. századi gúnyolódó levélben olvasható: „te borban válogató, kenyér vesztegelő, éhhel holt, tányér nyalogató kurafi” (1663). Ld. Trócsányi Zoltán: *A történelem árnyékában*. Hungária, Budapest 1936. A közismert labancgúnyoló kuruc ének is tartalmaz ilyet:

„Tüzes madzag, apró csollong,
Lompos az gatyája,
Tátva-nyitva mindeneknek
Nagy, éhhel-holt szája.” (Csínom Palkó).

A diáknévsor másolatában csak a mondat második felére utal a „Subsriptionem violavit” megjegyzés, mely szerint valamit vétetett a coetus törvénye ellen (*Nomina Studiosorum...*, 33.). 1665-ben feltűnik a neve a Borsod-Gömör-Kishonti Egyházmegyében Poroszló lelkészeként.

¹¹ Könyvtári jelzete S 442/b. A bejegyzés a 112. lapon. A mű az 1623-as sárospataki könyvjegyzékben már szerepel. Ld. Fekete Csaba – Kulcsár György – Monok István – Varga András (sajtó alá rend.): *Partiumi könyvesházak 1623–1730. Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah*. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 14. Budapest – Szeged 1988, 47.

¹² Könyvtári jelzete HH 889. A kötet az 1635. évi jegyzékben nem található, csak az 1711-es katalógusban tűnik fel (*Partiumi könyvesházak...*, 102.) Beszerzésére 1663 előtt kerülhetett sor.

¹³ Szabadi István fordítása.

Peregrinációjának állomásait Herepei János tisztázta: Franeker 1663. október 31., Groningen 1664. június 27., Leiden 1665. augusztus 11. Előtte feltehetően eltöltött valamennyi időt Utrechtben is.

Franekerben 1664 februárjában *De Libertate Voluntatis* témában disputált Johannes Greydanus elnöklete alatt.¹⁴ Johannes Greydanus (1630 körül–1668) orvosdoktor és filozófus 1660-ban lett franekeri tanár, a Christoforus Munsterus halálával megüresedett professzori széket vette át.¹⁵ Nincs nyoma annak, hogy átlépte volna a református ortodoxia kereteit.

Pataki István Bánffy Dénesnek ajánlotta a művet, mint legodaadóbb alumna. A főúrhoz bensőséges viszony fűzte a későbbiekben is. Cserei Mihálytól tudjuk, hogy a halálra ítélt politikust Pataki vigasztalta és készítette fel a kivégzésre, s kísérte el a vérépadig.¹⁶ Disputációjában a sociniánusok, a remonstránusok, de legfőképpen a jezsuiták álláspontját elemzi és bírálja, sokat hivatkozik Francisco Suárez *Disputationes metaphysicae* (1597) című művére.

Ennek az értekezésnek az ad különleges jelleget, hogy Pataki a függelékben kitér Magyarország és a pápaság viszonyára. Idézi VII. Gergely Salamonhoz írt híres-hírhedt levelét,¹⁷ melyben jogot formál a Magyar Királyság fölötti hatalomra: *Regnum Ungariae Sanctae Romanae Ecclesiae proprium est*. Ez a pápai törekvés bevezetője és végzetes eszköze volt azoknak a csapásoknak, amelyeket ma Magyarország visel Isten égő haragjának példájaként az egész nyomorult keresztyén világ számára. Pataki VII. Gergely méltatlanságát számos példával igyekszik kiemelni. Elmondja IV. Henrik kanosszajárását, említi az 1076. évi wormsi zsinatot, ahol a pápát súlyos vádakkal – mágia, nemi kicsapongás és egyéb bűnök – illették. Ez a pápa követelte magának Magyarországot, aki császári hatalommal élt, s aki fejedelmektől lábának csókolását kívánta, s akit a német papság, a papi nőtlenség bevezetése miatt eretneknek és a tébolyodott tanítás emberének kiáltott ki.

Pataki nem hoz újat, mert lényegében azt a gondolatot eleveníti fel, amely már a 16. században megfogalmazódott Európa protestáns felében és Magyarországon is általánosan elterjedt, hogy tudniillik a haza és a keresztyénség romlása a pápaság tévelygéseiben gyökerezik. Állásfoglalása annyiban időszerű, amennyiben itthon egyre erőteljesebben bontakozott ki az erőszakos ellenreformáció, amelynek fékezésére a nagy válságon keresztül ment és meggyengült Erdély sem tudott elegendő erőt felmutatni. Disputációjának függelékében, a hitvitákra emlékeztető stílusban, ismételten visszaautásította a katolicizmus igényét a magyar haza iránt.

1566 márciusában Pataki István Leidenben disputált *De adventu Christi* témában, aminek szövege még abban az évben meg is jelent. Az egyetemi nyilvános

¹⁴ RMK III. 2243.

¹⁵ Aa, A. J. van der: *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*. Vol. 7. Haarlem 1862, 410–411.

¹⁶ Nagyajtai Cserei Mihály Históriaja... 84–85.

¹⁷ Vö.: Popovits István: *A pápák kapcsolatai Magyarországgal az Árpádok alatt*. Különlenyomat a XPONIKA theologiai évkönyvből. Budapest 1945, 12.

vitán a református ortodoxia harcos képviselőjeként ismert Johannes Hoornbeek professzor elnökölt. Hornbeek szeptember 1-én meghalt, halála után, 1674-ben a disputáció szövege megjelent *Miscellanea Sacra* című munkájában.¹⁸

Pataki Samuel Maresiusnak ajánlotta a kis nyomtatványt, mint tisztelendő tanáranak.¹⁹ Maresius szülőföldje éppúgy Pikárdia volt, mint Kálvinnak. Ő is menekülni kényszerült hazájából. Hollandiában egyetemi tanárként nyíltan és Hornbeektől is harcosabban a református ortodoxia képviselője volt. Descartes barátja, ugyanakkor tanításának egyik legelső bírálója.²⁰ Mindezek fényében nem lehet kétséges, hogy Pataki Tóth István a református ortodoxia szellemében folytatta tanulmányait Németalföldön, bár egészen nyilvánvaló életének későbbi történései alapján, hogy nyitott volt az új teológiai áramlatok, elsősorban a coccejanizmus iránt.

A disputáció első részében a bibliai alapok kifejtésére került sor. A Szentírás Krisztus két eljövételéről tanít: Zsid 9,28. Először eljött szolgaként az emberek közé, másodsorú ítéelő úrként jelenik majd meg. Első megjelenése alázatos volt, a második dicsőséges lesz. Azzal a reménységgel várjuk őt, hogy halandó testünket a maga dicsőségének formájához alakítja és bevisz az örök boldogságba. Krisztus mennyei létformája is érettünk van, nem szakadt el tőlünk, a Szentlélek által velünk van. Krisztus eljövetele összekapcsolódik a világ végével. Ugyanakkor Krisztus eljövételét folyamatként kell érteni, a jelek megmutatkozása előjáték és nem maga a vég. Már most a jelenben ezek között a jelek között élünk. Ezeknek több fajtájuk van: általánosan érvényesülők, egyéniek, térben közeliak és távoliak lehetnek. Hamis tanítók, akiket sokan követnek, háborúk, szerencsétlenségek, szörnyű földrengések, az egyház és a hívek üldözése, kegyetlenségek sokasodása, az evangélium prédikálásának megvetése az egész világon, minden nemzet között. Különös és a leginkább sajtáságos jel az Antikrisztus megjelenése és a zsidók megtérése. A jelek arra valók, hogy ébren tartsanak minket: már az ajtó előtt van.

Krisztus visszajövetelének idejére nézve mindenfajta spekuláció lehetőségét elutasítja (ApCsel 1,7), s a második részben tulajdonképpen az erre vonatkozó érveit sorakoztatja fel. Bemutatja a különféle jóslatokat, elképzeléseket. Említi például Pico della Mirandolát, aki a Kabbala segítségével igyekezett megoldást találni a végidők titkaira nézve. Hivatkozik Szent Ágostonra, aki az *Isten városáról* című művében az ilyesfajta elgondolásokat az emberi elme következtetései-nek tartja, amelyekre jellemző az ingatagság, a bizonytalanság. Arnoldus de Villanova 1335-re jóslta a világ végét. Többben a MVnDI ConfLagratIo krono-

¹⁸ *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*. Vol. 5. Grand Rapids, Michigan 1950, 362. Hornbeek-ra ld.: Kolombán Vilmos József: Holland irányzatok és erdélyi követők. In: *Református Szemle* 105. évf. 4. sz. (2012), (404–422.) 410.

¹⁹ A nyomtatvány egyetlen példányban ismert (Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum Tudományos Könyvtára. Ltsz.: 7015.). Köszönöm Ősz Elődnek és Roth Andrásnak, hogy hozzájuthattam a másolathoz.

²⁰ Schmal Dániel: „Örömtüzek vesztes csata után?”. Teológia és racionalitás a 17. században. In: Tallár Ferenc (szerk.): *A kereszténység és az európai tradíció*. Osiris, Budapest 2001, 204–235.

gramm [a világ megégése] alapján 1657-et jósoltak. Mások Róma pusztulását 1666-ra várták, a világ végét pedig az azt követő 45. esztendőre (1711). [Egyébként Londonban, 1666. szeptember 2-án óriási tűzvész pusztított, felerősítve a világvége hangulatot.] Nicolaus Cusanus (†1464) 1700-ra jövendölte Krisztus visszajövetelét. Jézus Krisztus földi életkorát 34 évben határozta meg, ezt megszorozta 50-nel, így kapta meg ezt a dátumot.

Nem kerüli el a reformáció során született, úgynevezett wittenbergi történelemszemlélet világfelfogását sem: eszerint a világ hatezer esztendeig áll fenn. E hatezer év egyenként kétezer éves egységekre tagolódik: üres (törvény előtti) – Mózesig; törvény alatt – Krisztusig; Messiás korszaka.²¹ Szól Krisztus ezeréves földi uralmának kérdéséről is, amikor kitér a khiliaszmus problémájára. Már a korai egyházban elterjedt Lactantiust (3. század) idézi, aki legfeljebb még 200 hátralévő évet várt az ezeréves birodalom kezdetéig. Miután hamisnak bizonyult a feltételezése, a dolog önmagáért beszél. Azok, akik a világ végére nézve annyi tévedéssel járó elképzelést fogalmaztak meg, részben koruk problémáiból indultak ki, részben pedig az egyház és a hívők üldözéséből, amiben az Antikrisztus megjelenését vélték felfedezni.

Az Újszövetség bizonyágtétele szerint az utolsó óra nem azonos a világ végnapjával: *Fiacskáim, itt az utolsó óra; és amint ballottátok, hogy az Antikrisztus eljő, így most sok Antikrisztus támadt; abonnan tudjuk, hogy itt az utolsó óra.* (1Jn 2,18) Az utolsó óra a Krisztus első és utolsó eljövetele közötti idő, tehát a mindenkor aktuális jelen. Hiábavaló dolog akár saját életünk végnapjának vagy a világ végének spekulatív számolgotása. Ez ugyanis nem azonos Krisztus eljövetelének várásával. Szent Ágostont idézi:

„Hiába törekszünk hát az éveket, melyek még e világon hátra vannak, számíthatni... Mindazokat pedig, akik ez ügyben számíthatnak, elnémítja és azzal felhagyni parancsolja az Úr, amikor így szól: Nem a ti dolgotok tudni az időket vagy alkalmakat, melyeket az Atya a maga hatalmába helyeztetett. (ApCsel 1,7)”

Nem a spekuláció a feladatunk, hanem, hogy készen álljunk. Vigyázzatok azért, mert sem a napot, sem az órát nem tudjátok, a melyen az embernek Fia eljő. (Mt 25,13) Lényegében gyakorlati-etikai alapállás fogalmaz meg, utalva

²¹ Ez a történelemszemlélet nálunk is általánosan elterjedt. Károli Gáspár: *Két könyv*; Batizi András: *Meglőtt és megleendő dolgoknak teremtéstől fogva mind az útiletig való história.*

Egész ez világnak állapattja lészen
 Hatezer esztendő, osztán vége lészen
 Az két első ezer úgymint üres lészen
 Második két ezer törvény alatt lészen.
 Az harmad két ezer Krisztus után lészen...
 Továbbá az harmad két ezer kezdeték,
 Mikor Krisztus urunk világra születék,
 De másfél ezere annak is elmúlék,
 Nem sok idő múlván világ végeztekik.

Krisztus szavaira: *De vigyázatok magatokra, hogy valamikor meg ne nebezedjék a ti szívetek dobzódásnak, részegségnek és ez élet gondjainak miatta, és váratlanul reátok ne jöjjön az a nap. [...] Vigyázatok azért minden időben, kérvén, hogy méltókká téessetek arra, hogy elkerüljétek mindezeket, amik bekövetkeznek, és megállhassatok az embernek Fia előtt!* (Lk 21,34.36)

Pataki Tóth István nyilvánvalóan azonosult mindazzal, amit a disputáció során kifejtett. Ennek azért van jelentősége, mert lehetőséget ad annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy a később coccejanizmussal vádolt kolozsvári professzor osztotta-e Cocceus eszkatológiával kapcsolatos nézeteit.

Johannes Cocceus (1603–1669) 1650-től volt tanár Leidenben, Pataki nyilvánvalóan hallgatta előadásait. A neves brémai származású tanár 7 korszakra osztotta az egyház történetét, amelyet azonosított az üdvtörténettel. Saját korát az utolsó, 7. korszaknak jelölte meg. (Az előző korszak a 30 éves háború, melyben Krisztus legyőzte az Antikrisztust.) Hamar beköszöntő véget várt. De mielőtt beköszönt a vég, megvalósul Krisztus uralma, amely egyfajta aranykorszak lesz, nem lesz elnyomás, a béke fog uralkodni, mindenütt hirdettetik az evangélium, a zsidók, de még a mohamedánok is, megtérnek. (A millenium Cocceus teológiájában múlt idejű volt, amennyiben megvalósult az egyház harmadik korszakában, Nagy Konstantinnal kezdődött.) Háromféle feltámadást várt: a spirituális feltámadás a zsidók megtérése; majd a világ helyreállítása; legvégül a test feltámadása és az ítélet.²²

A disputáció alapján kijelenthetjük, hogy Pataki István eszkatológiájában nincs nyoma Cocceus idevágó nézeteinek. Ragaszkodik a református ortodoxia álláspontjához. A radnóti értekezleten (1673) ugyan elmarasztalták, mert „terminusokat usurpált”, tehát bizonyos fogalmakat átvett Cocceus teológiájából, és „írásainak tanításával” – állítólag – megbotránkozott az ifjúságot.²³ De talán inkább arról lehetett szó, hogy az újítástól folytonosan rettegő idősebb lelkész nemzedék esett pánikba, amikor tapasztalta az újszerű nézetek lassú terjedését idehaza. Cocceusnak a szent hetes számra felfűzött eszkatologikus álláspontja majd csak egy nemzedékkel később, Debreceni Ember Pál és Szathmárnémeti Sámuel teológiájában jelenik meg, de náluk sem lépi át az orthodoxia határait ennek a gondolatnak az alkalmazása, nem lesz rajongássá, hanem inkább az üldözések hatására jelentkező hívő történeti konstrukció, éppen az üldözések értelmezésének keretként alkalmazzák.²⁴

Pataki István esetében is elmondhatjuk azt, ami általában jellemző itthon az új teológiai nézetek – puritanizmus, coccejanizmus, cartezianizmus – recepciójával kapcsolatban: az új irányzatok nálunk az ortodoxiába ágyazottan jelennek

²² Asselt, Willem J. van: Structural elements in the eschatology of Johannes Cocceus. In: *Calvin Theological Journal* 34 (1999), 76–104.

²³ Zoványi Jenő: A radnóthi (!) zsinat végzései. In: *Protestáns Közöny* 1889, 344–345.; 362–364.

²⁴ Nagy Géza: *A református egyház története 1608–1715*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő 2008, 268.

meg, nem pedig annak felváltásaként terjednek el. Ennek tárgyunkat tekintve az sem mond ellent, sőt megerősíti álláspontunkat, hogy Pataki Leidenben disputált a korai karteziánusnak tekintett orvos és filozófus Johannes De Raey vezetésével is.²⁵ Raey úgy tekintett Descartesra, mint aki nem eltörölte, hanem bejelöltette Arisztotelész filozófiáját. Ugyanakkor Cartesius filozófiáját a teológiától határozottan elválasztotta.²⁶

A legkiválóbb peregrinusaink hazahozták az új szellemi áramlatokat, ezzel biztosították a teológiában az európai egyidejűséget és frissítették a hazai szellemi életet. Ez a „frissesség” a 17. században – és azt követően még egy századon át – nem jelentette a református ortodoxia háttérbe szorulását, sokkal inkább annak sajátos megújulását.

Felhasznált irodalom és források

- Aa, A. J. van der: *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*. Vol. 7. Haarlem 1862, 410–411.
- Asselt, Willem J. van: Structural elements in the eschatology of Johannes Coccejus. In: *Calvin Theological Journal* 34. (1999), 76–104.
- Dézi Lajos: A kolozsvári ref. belső templom egylevelés hazai nyomtatványai. In: *Magyar Könyvszemle*. VI. kötet, III. füzet, Új folyam (kiadja a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára, Budapest) 1898 július–szeptember, 277–281.
- Dienes Dénes: *Keresztúri Bíró Pál (1594? – 1655)*. Sárospatak 2001.
- Disputatio Theologica De Adventu Christi: Quam, Favente Deo Opt. Max. Svb Praesidio Clarissimi, Doctissimique Viri, D. JOHANNIS HOORNBEEK, S. S. Theol. Doct. Lvgdvni Batavorum, 1666.* RMK III. 2344.
- Disputatio Philosophica De Libertate Voluntatis: Quam Sub Praesidio Clar. ac Doct. Dn. Johannis Greydani... Publicae discussioni exponit... 1664.* Franekerae. RMK III. 2243.
- Disputatio Physico-Mathematica De Solis in Apogaeo, cum distat a Terra magis, calore intenso, & in Perigaeo, cum eadem propinquior est, valde remisso.* RMK III. 2345.
- Fekete Csaba – Kulcsár György – Monok István – Varga András (sajtó alá rend.): *Partiumi könyvesházak 1623–1730. Sárospatak, Debrecen, Szatmár, Nagybánya, Zilah.* Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 14. Budapest – Szeged 1988.
- Keserű Bálint (szerk.): *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez*. III. *Herepei János cikkei*. Budapest – Szeged 1971, 135–142.
- Krop, H. A. – Ruler, J. A. van – Vanderjagt, A. J. (eds.): *Zeer kundige professoren: Beoefening van de filosofie in Groningen van 1614 tot 1996*. Hilversum 1997.
- Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1954.
- Nagy Géza: *A református egyház története 1608–1715*. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő 2008, 268.

²⁵ *Disputatio Physico-Mathematica De Solis in Apogaeo, cum distat a Terra magis, calore intenso, & in Perigaeo, cum eadem propinquior est, valde remisso.* RMK III. 2345.

²⁶ Aa, A. J. van der: *i. m.* Vol. 16., 43. Krop, H. A. – Ruler, J. A. van – Vanderjagt, A. J. (eds.): *Zeer kundige professoren: Beoefening van de filosofie in Groningen van 1614 tot 1996*. Hilversum 1997.

- Nagy Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. IX. Pest 1862.
- Nagyajtai Cserei Mihály *Históriája*. Emich Gusztáv könyvnyomdája, Pest 1852, 84–85.
- Nomina Studiosorum...* 1615–1800. Sárospataki Ref. Kollégium Levéltára K.a.I.24.
- Popovits István: *A pápák kapcsolatai Magyarországgal az Arpádok alatt*. Különlenyomat a XPONIKA theologiai évkönyvből. Budapest 1945, 12.
- Sándor Imre: A kolozsvári Farkas utzai (!) ref. templom régi sírkövei. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. 4. köt. 1. füz., 1913.
- Schmal Dániel: „Örömtüzek vesztés csata után”. Teológia és racionalitás a 17. században. In: Tallár Ferenc (szerk.): *A kereszténység és az európai tradíció*. Osiris, Budapest 2001, 204–235.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. köt. Budapest 1905. Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest 1977.
- The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge. Vol. 5. Grand Rapids, Michigan 1950, 362. Hornbeek-ra ld.: Kolumbán Vilmos József: Holland irányzatok és erdélyi követőik. In: *Református Szemle* 105. évf. 4. sz. (2012), 404–422.
- Trócsányi Zoltán: *A történelem árnyékában*. Hungária, Budapest 1936.
- Zoványi Jenő: A radnóthi (!) zsinat végzései. In: *Protestáns Közöny* 1889, 344–345.; 362–364.